

DOĞU ANADOLU BÖLGESİNDE HALK HİKÂYELERİNİ ANLATMA GELENEĞİ

Metin KARADAĞ*

ÖZET

Geleneksel halk bilimi ürünleri, teknoloji ve değişen hayat şartları yüzünden hızla ortadan kaybolmaktadır. Doğu Anadolu yöresinde, halk hikâyelerini anlatma biçimi bazı özel kural ve geleneklere bağlıdır.

Bu çalışmamızda bu eski gelenekleri tespit etmeyi amaçladık.

SUMMARY

The Tradition of Narration of the Folk-Tales in East Anatolia

The traditional productions of folklor are dying away actually because of the developments of the technology and the conditions of the modern life. The narration of the folk-tales in east Anatolia depended on some rules and traditions.

In this study we intend to fix these ancient traditions.

Türk halk edebiyatının anlatmaya (narration) dayalı tipik örneklerinden biri olan halk hikâyelerimizin sunulması, belirli kurallar içinde gerçekleşmektey-

---

* Yard. Doç. Dr.; Necatibey Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi.

di. Geleneksel halk edebiyatı ürünlerimizin zamanla eski durumlarını kaybetmeleri, artık eski usta anlatıcıların kalmaması bu değerli kültür ürünlerimizin geçmişteki uygulamalarını tespit etmek, varlıklarını korumak gerekliliğini ortaya koymaktadır.

1980-1984 yılları arasında Erzurum ve çevresinden derlediğimiz 46 halk hikâyesi ile birlikte, anlatma ve sosyal değer konularında da tespitlerimiz olmuştur¹.

Doğu Anadolu Bölgemizde yakın yıllara kadar halk hikâyeleri, belli bir usul içinde anlatılırdı. Geleneğe bağlı kurallar; yer, yöre, zaman faktörlerine bağlı olarak bazı değişiklikler gösterebilmekteydi. Usta anlatıcılarda ortak anlatma özellikleri, oldukça fazladır. Günümüzde ise, Yaşar Reyhanî, Mevlit İhsanî, Çobanoğlu, Ruhanî gibi birkaç âşığın dışında bu özellikleri yaşatan hikâyeci bulunmamaktadır. Geleneksel özelliklere haiz bir hikâye anlatımı, ancak hikâyecinin kendini rahat hissedebileceği muhitlerde mümkün olabilmektedir. Bu muhitler de, köy odaları, köylerdeki düğün-dernekler ve şehirde geleneğe yabancı olan kişilerin bulunmadığı yerlerdir. Ayrıca, anlatılanların ses alma cihazı ile kaydedilmesi de bu tabii muhiti bozmaktadır. Bazan anlatıcı tek başına bazen de bir arkadaşı ile birlikte sanatını icra eder. Hikâyeci saz ve türkü öğelerini kullanmıyorsa, bazen yanında sırf bu iş için bir yardımcı bulundurur. Hikâyeci sadece türkü söyleyebiliyorsa, eline aldığı bir sopayı saz gibi kullanır. Buna yörede "*değnek tutma*" denir.

Erzurum ve çevresindeki halk hikâyesi anlatma geleneği, klasik tarza yakınlık göstermesine rağmen, aşağıdaki seyri takip eder:

a) Döşeme: Hikâyeciler, anlatmalarına döşeme denen kısımla başlarlar. Bu kısım, anlatıcılara göre değişir. Derlemeleri yaptığımız yörede "döşeme" ile; eski âşıklara ait destan türünden manzumeler ifade edilmektedir. "En eski döşeme örneklerine ise Kitab-ı Dede Korkut'un başında rastlanmaktadır. Soylama denilen bu döşemeler, halk arasında *ayaklı saya* denilen secili sözlerdir"². Erzurum ve çevresinde *Selçuk* da denilen döşemenin gayesi; ustaları anmak ve dinleyicileri hazırlamaktır (Bu konuda 22.6.1984 tarihinde görüştüğümüz merhum usta hikâyeci Behçet Mahir, bize şunları söylemişti: "Hikâyenin Selçuğu, bir binanın kapısına benzer. O binanın kapısı açılacak ki, içeri girile. Selçuk da bir kapıdır; geçmişteki hâli-ahvali dinleyicilere anlatmak, onların kafalarını açmak için söylenir. Her meddah ayrı Selçuk, ayrı kapı kullanır. Ben şu Selçuğu söyleyim:

1 Metin Karadağ; "Erzurum ve Çevresinden Derlenmiş Halk Hikâyeleri Üzerinde Bir Araştırmalar", Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum, 1984.

2 M. Fahreddin Kırzioğlu; "Halk Hikâyeciliğinde Döşeme Söyleme Geleneği", Türk Dili, C. XIX, Sayı: 207, s. 470.

Gönül gel ayrılma tarikatinden
Şeytandan şefaât şifadar olmaz
Terk-i selatîle oturup kalkma
Konuşma kötüyü namus, ar olmaz

Bilmediğin yere sen olma kefil
O sancını kesmez keskin zencefil
Düşer itibardan olursun sefil
Sonra ateşine bir yanan olmaz.

Döşemeler, anlatıcılarına göre mizahî veya ahlakî mahiyette olabilir. Farsça'da *dibace* ve Arapça'da *mukaddime-medhalin* karşılığı olan döşemeye, Azarbaycan lehçesiyle konuşan Şii İranlı Türkler *Ser-Sukkana* + *sözbaşı* demektedirler³. Karşılı âşıklar da bu tabiri *sersuhhana* biçiminde kullanmaktadırlar. Ağrı yöresindeki anlatıcıların *serengeme* veya *peşiro* (*peşrev*) dedikleri döşemeye Erzurumlu anlatıcılar *kapı*, *ayak*, *selçuk* veya *peşiro* tabirlerini tercih etmektedirler.

Derlediğimiz hikâyelerde bulunan bazı döşeme örnekleri aşağıda görülmektedir⁴:

Gönül gel aldanma fani dünyaya
Fani dünya bu, kimseye kalmadı
Sedd-i İskender'e, Rüstem-i Zal'a
Ali gibi bir arslana kalmadı.

Bu dünyada adaletlik var idi
Deryadan, semadan haber alır idi
Kurtlar, kuşlar divana gelir idi
Davut oğlu Süleyman'a kalmadı

Yalın ayak başı açık giderdi
Bin deveyi bir akçaya güderdi
Bin bir defa Hakk'a şükür ederdi
Veysel gibi bir çobana kalmadı

3 A.g.e.

4 Bu örnekler, anonimdir. Ancak bazı âşıklar kendi ürünleri olduklarını iddia etmişlerdir.

İsmi halketti kendi isminden
İbrahim Halil'in geldi neslinden
Hayvanat, nebatat ve cisminden
İki cihan serverine kalmadı.

Güldürücü mahiyette olan bir örnek:

Nasıl methedeyim seni zügürtlük
Zügürtlük dediğin Urus kralı
Dahi sennen baş edemem ben bile
Zügürtlük, zügürtlük, ayan zügürtlük

Zenginlere varsa irahat olur
Zügürdün her işi kabahat olur
Zenginlerin göynü çok rahat olur
Zügürdün ayağına don da bulunmaz

Evvelden bize misafir gelirdi
Benim anam kadir kıymet bilirdi
Bazı bazı çöplüklerde kalırdı
Aş içtiğimiz kırık çanak nic'oldu?

Zengin arabasını dağdan aşırır
Zügürt düz ovada yolunu şaşırır
Zengin helvasını balınan pişirir
Zügürt urvasına un da bulamaz.

Evvelde vardı bizim rençber takımı
Senede ekemedik üç god tohumu (god: bir ağırlık ölçü birimi)
Veremedik bir hodağın hakkını (hodak: çoban yamağı)
Hani bizim hizmetkârlar nic'oldu?

Babamdan düştü bir yıkık merak (merak: küçük ahır ya da depo)
Altına vurdum seksen yedi direk
Üç yüz elli yaba, altmış beş kürek
Değeri değmeze sattı zügürtlük.

Bu deyişlerden sonra hikâyeci, meclisin arzusuna göre, kendisinden veya başka ustalardan birkaç türkü okur. Bu arada türkü isteğinde bulunanların

bahşiş (peşkeş) vermeleri âdettir. Bu kısımda bazı anlatıcılar, fıkralar ve kısa hikâyelerden oluşan *serengemeler* de anlatmaktadırlar. Döşemenin sonuna gelen anlatıcı, -varsa- sazını bir müddet bırakarak bazı örneklerini aşağıda verdiğimiz ve hikâyecilere göre çeşitli farklılıklarla kullanılan ifadelerle, "Fasıl" bölümüne bağlantı yapar:

Örnek 1: "Zaman zaman içinde, zaman kalbur içinde, deve tellal iken horoz berber iken; anam eşikte, babam beşikte iken ben baba delikanlıydım. Gönüm diyar-ı gurbet arzuladı. Az gittim, uz gittim, bir çuvaldız boyu gittim. Kurbağaya vur palanı, yedi yerden çek kolanı. Doğru ile doğru ol, yalancıya ver yalanı. Bir varmış, bir yokmuş. Allah'tan başka kimse yokmuş. Şimdi size (.....) hikâyesini anlatacağım".

Örnek 2: "Döşemeyi tamam ettik, sözün binasına yettik. Aşk deryasını boylayalım, hangi hekâti (hikâyeyi) söyleyelim? Ustalara olsun rahmet, vermeyelim size zahmet. Bakmayalım çoğa, aza; yeni düzen verelim saza. (.....) Hikâyesini söyleyelim size".

b) Fasıl: Döşeme kısmı bittikten sonra hikâyeci, anlatacağı hikâyeyi haber vermemişse, repertuarını sayarak hikâye seçme işini meclise bırakabilir. Hikâye tespit edildikten sonra, âşık ciddi bir tavır takınır ve "... vasf-ı hikâyet olur riwayet. Pirimizden himmet, olsun deminiz, kalmasın gamınız. Hayıra dönsün encamınız. Bizden evvel üstadlar şöyle demişlerdir ki...." veya "raviyân-ı ahbar nakılan-ı asar..." diye başlayan klişeleşmiş formelle anlatımına geçer.

Hikâyenin anlatımı uzunluğuna göre, birkaç saat içinde bitirilebileceği gibi, yarısı bir gecede anlatıldıktan sonra, ertesi geceye bırakılanlar, hatta birkaç gece devam edenler de bulunmaktadır. Yarım kalan hikâye ertesi akşama bırakılırken hikâyeci; "Bu akşam Emrah ile Selvi saat çukurunda yatsınlar. Yarın hücumu uğrayacaklar, bakalım yarın nice olur?" gibisinden bir deyişle faslı kapatır. Hikâyecinin tespit ettiği bu dinlenme yerine "hikâyenin yatılacak yeri" denir. Dinleyiciler, ertesi akşam erkenden yerlerini alırlar. Hikâyeci, sazını eline aldıktan sonra, dinleyicilere hikâyenin kaldığı yeri sorar. Cevap veren dinleyici olursa, onu hicvederek bahşiş koparmaya çalışır ya da saz veya bastonunu cevap veren dinleyicinin önüne götürerek ondan hikâyeye devam etmesini ister. Bahşiş (peşkeş) aldıktan sonra, değişik bir ayak ile fasıla başlar. Usta hikâyeciler, her gece aynı ayağı kullanmazlar. Aşağıda, ikinci fasıl başlarken okunan bir ayak örneği görülmektedir:

Nazar eyle şu dünyaya
Gelip de gidenlere bak
Hem validir, hem padişah
Pir Davut Peygamber'e bak.

Kaftan Kaf'a hükmeyleyen
Oğludur Süleyman'a bak
Yarattı kulu balçıktan
Nazar kılıp Adem'e bak.

Kurdu Beytullah'ı yaptı
Halil-ül İbrahim'e bak
Bir nazarda hükmeyleyen
Onlarla gidenlere bak*.

Hikâyesine devam eden âşık, dinleyiciler arasında konuşanları sezerse onları uyarır, çay veya bahşiş cezası verir. Bazı dinleyiciler de, toplumda kendi isimlerini söyletmek için kasten hata yaparlar.

Faslın başlamasından sonra veya ikinci geceye yeni gelen dinleyici, geçen bölümleri öğrenmek istediğinde, hikâyeci daha önce anlattıklarını çok kısa olarak özetler. Bu talepte bulunan kişiden de bahşiş alır.

c) **Dua:** Hikâyeci, faslın sonunda sevgilileri birleştirip toy havası çaldıktan sonra, ustasına, gelmiş geçmiş âşıklara ve dinleyicilere dualar eder. "Bu hikâyemiz de burada tamamlandı. Ustamızın adı Hıdır, elimizden gelen budur. İnşallah yarın başka bir hikâyeye başlarız" diyerek müsaade ister ve faslı kapatır.

Hikâyeciliğin Sosyal Konumu:

Hikâyecinin icradaki başarısı, dinleyicilerin özelliklerine ve sosyal çevreye bağlıdır. Hikâyeciler, daha çok köy muhitlerinde anlatırlarken rahat olduklarını söylemektedirler. Bunun sebebini sorduğumuzda âşıklar; "Köylüler anlattığımız her şeye inanırlar. Oysa şehirde 'Zümrüd ü Anka'nın kanadına bindi, Hind'e gitti' dediğimiz zaman gülüp alay edenler oluyor" cevabını verdiler.

Bulduğumuz hikâye anlatma meclislerinde âşıkların, dinleyicilerin özelliklerine göre ifadelerini değiştirdiklerini müşahade ettik. Âşıklar, köy muhitlerinin dışındaki anlatmalarında, kulaktan duyma öğrendikleri yeni kelimelerle, Arapça ve Farsça kaynaklı kelimeleri zaman zaman yanlış kullanmakta; hikâyelere bileççi, garson, zil, fayton gibi unsurları katmaktadırlar. Şehirde ve özellikle "okumuş kişilerin" bulunduğu meclislerde, âşıklar bir takım tasfiyeler de yapmaktadırlar: Kendi anlayışlarına göre gülünç sayılabileceklerini düşündükleri olağanüstülükleri, bazı klişeleşmiş ifadeleri (aldı kız görelim ne söyledi, az gitti

* Son büyük hikâyecilerden merhum Behçet Mahir'den alınmıştır.

uz gitti, onlar erdi muradına biz çikalım kerevetine vs.) döşeme ve karavellileri ya kısaltmakta ya da tümüyle ortadan kaldırmaktadırlar. Böylelikle, şehir muhitlerinde geleneksel anlatma özellikleri daha değişken olabilmektedir.

İlerleyen zamanla birlikte ortadan kalktıklarını gözlediğimiz *karavelliler*, halk hikâyelerinin karakteristik unsurlarındandır. Asıl hikâye metni içine sıkıştırılan ayrı, bağımsız küçük hikâyelerden ibaret olan karavelli, konu ile ilgili ders verme, uyarma amaçlarıyla kullanılır. Bazen de hikâyeciler, asıl hikâyenin heyecanlı bir yerinde karavelli anlatarak dinleyicileri daha çok heyecanlandırmak, meraklandırmak isterler. Karavelliler konusunda Behçet Mahir bize şunları söylemişti: "Ben buna *misal* derim. Kur'an'da bile çok misâller vardır. Bir duvarı yaparken hıbar lâzımdır. Tahtayı tutturmak için mih lâzımdır. Çivisiz ağaç, hıbarsız duvar ayakta durmaz. İşte hikâyelerin misâlleri de bunlara benzer. Dinleyicilerin kafasını dinç tutar, mânâya salar".

Yine icra esnasında hikâyecinin mimik ve jestleri, köy ve şehir muhitlerine göre farklı olmaktadır. Hikâyeci, köy odalarında Koroğlu anlatırken kaşlarını çatan, omuzlarını dikleştiren, heybetli bir tavır almaya çalışan; Yaralı Mahmut hikâyesini anlatırken de kahramanın çektiği cefalar aynen taklit çabasına girişen bir aktör durumundadır. Şehir muhitlerinde ise, dramatize edilmiş bu unsurlar nispeten azaltılmıştır.

Hikâyeci, dinleyici muhitine göre dil ve uslûbunu değiştirebilmektedir. Toplulukta yaşlı kimseler fazla ise, olaylara daha çok dinî hava verilmektedir. Böyle durumlarda anlatıcılar, dua ve öğütlere, çeşitli kıssalara yer vermekte; eski kelimeleri bolca kullanılmaktadırlar. Gençlerin çoğunluğu oluşturduğu topluluklarda ise, bunun tersi uygulanır; neş'eli, fıkralı, nükteli bir anlatım sergilenir.

Doğu Anadolu'da *söz* her zaman değer verilen bir unsur olmuştur. Söze dayalı bir halk edebiyatı ürünü olan halk hikâyesi de, uzun yıllar halkın ilgi ve beğenisini toplayan bir eğlence ve eğitim vasıtası olarak benimsenmiştir.

KAYNAKLAR

1. KIRZIOĞLU, M. Fahreddin: "Halk Hikâyeciliğinde Döşeme Söyleme Geleneği", Türk Dili, Cilt XIX, Sayı 207, s. 470.
2. KARADAĞ, Metin: Erzurum ve Çevresinden Derlenen Halk Hikâyeleri Üzerinde Araştırmalar, Atatürk Üniversitesi (Basılmamış) Doktora Tezi, Erzurum, 1984.